

E. R. Curtius Evropská literatura a latinský středověk (výběr)

Motivy písma a knihy v obrazné řeči najdeme ve všech epochách světové literatury, ale s charakteristickými rozdíly, podmíněnými vývojem celé kultury. Pro obraznou řeč se totiž nedá využít každá oblast reality, nýbrž jen ta, která má hodnotový příznak: která, jak to vyjádřil Goethe, obsahuje „bytostný vztah“ nebo z ní lze vytušit „životní vzájemnost předmětů světa“. Proto Goethe zdůrazňuje, že Shakespeareovi připadala kniha „ještě jako něco posvátného“. Je tudíž třeba se zeptat: kde a kdy platila kniha za něco posvátného? Musíme se vrátit zpátky přes svaté knihy křesťanství, islámu, židovství až do starého Orientu – do Přední Asie a Egypta. Tam má písmo a kniha již celá tisíciletí před naším letopočtem sakrální charakter, spočívá v rukou kněžské kasty a je nositelem náboženských představ. Pokáváme tu „nebeské“, „svaté“, „kultovní“ knihy. Samotný akt psaní je cítěn jako mystérium a písaři se přiznává zvláštní hodnota.² Egypťané měli boha písařů a písma v Thovtovi, kterého pozdní Řekové ztotožnili s Hermem. Babyloňané nazývali hvězdy „písmem nebe“.

ŘECKO

Řekové věřili, že jim písmo přinesl Fénicičan Kadmos. Ve skutečnosti převzali písmo a jména hlásek ze starého Orientu. *Alfa, beta, gamma, delta* jsou semitská slova (srov. hebrejské *alef, beth, gimel, dalch*). Ve staré Heladě ale téměř zcela chybí představa o posvátnosti knihy, stejně jako chybí privilegovaný písničkněžský stav. Proto je řeckému básnictví původně cizí i obrazné využití písma a knihy. Nezná je Homér ani Hesiodos. Teprve Pindaros a tragikové chápou paměť jako písmo.³

Typický řecký je přezíravý postoj k psaní a knihám na konci Platónova *Faidra* (274c–276a). Sokrates vypráví, že egyptský bůh Teuth (tj. Thovt), vynálezce písma, doporučoval králi Thamovi svůj vynález, který prý učiní Egypťany moudřejšími a posílí jejich paměť. Král ho ale odmítl: „Neboť těm, kdo se mu naučí, zaseje do duší zapomnětlivost tím, že je naučí zanedbávat paměť... Z moudrosti ale nabízíš žákům jen zdání, nikoli pravdu.“ Písemné záznamy nejsou podle Sokrata ničím víc než berličkou paměti pro toho, kdo už ví, o čem pojednávají. Nikdy nemohou zprostředkovat moudrost. To dokáže jen mluvená řeč, „která se spolu s věděním vepisuje do duše učícího se“. Písmo se tu tedy stává metaforou pro ústní výuku filosofie. Z tohoto obrazu hned vyrůstají další. Moudrost je semeno, které rozumný rolník nebude „vysévat pomocí třtinového písátka“ a „psát na černou vodu“. Nanejvýš bude „jen pro zábavu osévat a popisovat zahrady písma, aby si pro sebe nashromáždil vzpomínky pro časy, kdy dosáhne zapomínavého stařeckého věku“ (276cd). Obrat „psát něco na vodu“, jako obraz nestálosti a pomíjivosti, se stal příslovečným.⁴ Metaforám písma se blíží Platónovo přirovnání duše k voskové tabulce, do níž se věci obtiskují jako pečetní prsten (*Theaitetos*, 191c). Aristoteles (*De anima* III, 4, 430a 1) pak říká, že s duchem, nežli se oddá nějakému předmětu poznání, je to „jako s psací tabulkou, na níž není ještě nic skutečně napsáno“. Komentátor Alexandros z Afrodísias opisuje toto místo slovy: „rozum, podobající se nepopsané tabulce“. Albertus Magnus a Tomáš Akvinský zde užívají obratu *tabula rasa*.

Epigramy na knihovny a jejich poklady se stávají uměleckou úlohou. Nejkrásnější epigram na knihovnu se nám nicméně nedochoval v knize, nýbrž na kameni – je to nápis na jedné herculanské hermě (IG, 6186), nalezené roku 1878 v Římě. Múzy oslovují hermu:

*Alsos men Musais hieron lege tut' anakeisthai
tas biblus deixas tas para tais platanois,
hemas de frurein: ken guesios enthad' erastes
eithe, to kisso tuton anastefomen.*

„Zvěstuj, že tento háj je zasvěcen nám Múzám a poukazuje na knihy tam u platanového porostu. To my je hlídáme, a když sem zavítá opravdový milovník, my jej ověňujeme brečtanem.“

Ř Í M

Římská literatura vrcholného období knižní metaforiku téměř neužívala. Nový rozmach sullovské doby ovšem zprvu umožnil oplodňující vliv alexandrijsko-helenistické literatury a vzdělanosti. Spolu s požitkem z kultivované formy se probouzí i požitek z krásné knihy. Příznačná je pro to slavná báseň, v níž Catullus věnuje sbírku svých veršů příteli a krajanovi Corneliu Nepotovi a která začíná:

*Cui dono lepidum novum libellum
arida modo pumice expolitum?*

[Komu věnuji půvabnou novou knížku, čerstvě uhlazenou suchou pemzou?]

B I B L E

Nejvyššího posvěcení se knize dostalo zásluhou křesťanství. Křesťanství bylo náboženstvím svaté knihy. Kristus je jediný bůh, kterého nám antické umění zobrazuje s knižním svítkem.¹⁵ Křesťanství již v dobách svého vzniku a pak v celé své rané periodě produkovalo další a další sakrální spisy – základní věroučné texty jako evangelia, apoštolské listy nebo apokalypsy; skutky mučedníků; životy svatých; liturgické knihy. Již Starý zákon obsahuje množství knižních metafor. Desky Zákona jsou „psané prstem Božím“

VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK

Humanismus 12. století, jako každý pravý humanismus, je nakloněn světským i knižním radostem zároveň. Bohaté dary světa a života se mu zrcadlí v pokladech a posilujících zdrojích literární tradice, jejího osvojování, rozvíjení a přetváření. Toto je jeden pramen nové knižní metaforiky. Metaforicky knihy a písma nyní nabývají na rozmanitosti a smělosti.

Zvlášť bohatě je metaforika písma rozpracována u Alana. Natura přednáší teorii pohlavní lásky (*cupidiuariae artis theorica*) a dodává: „praxi se můžeš naučit z knihy zkušenosti (*per librum experientiae*)“.²⁹

Již u Alana se vyskytující přirovnání lidské tváře ke knize, z níž se dají vyčíst myšlenky člověka, převzal Henricus Septimellensis do své hojně čtené elegie (vyd. MARI, v. 75nn.):

*Nam facies habitum mentis studiumque fatetur,
mensque quod intus agit, nuntiat illa foris;
internique status liber est et pagina vultus.*
[Neboť tvář vyjevuje stav a žádost myslí,
to, co se děje uvnitř, zvěstuje navenek;
stav nitra je kniha a obličej stránka.]

Představa světa jako knihy se v Německu 14. století laicizuje zásluhou Konrada z Megenbergu (1309–1374), který v roce 1350 přeložil do němčiny encyklopedii dominikána Thomase z Chantimpré *De naturis rerum* (napsanou mezi 1228 a 1244), a to pod titulem *Buch der Natur*.⁵⁶ Metaforiku středověké filosofie převzal Mikuláš Kusánský. Najde se u něho příležitostná poznámka, že jsou světci, kteří chápou svět jako popsanou knihu.⁵⁷ Pro něho samého je stvoření „projevem vnitřního slova“ (*interni verbi ostensio*).⁵⁸ Smysly vnímatelné věci tudíž mají být nazírány jako „knihy“, skrze něž k nám promlouvá Bůh jako učitel pravdy.⁵⁹ V jedné disputaci získává laik převahu nad učencem, jelikož své vědění nemá ze školních knih, nýbrž z „Božích knih“, které Bůh „napsal vlastním prstem“. Lze je „najít všude“, tedy „i na tomto tržišti“.⁴⁰ I lidský duch je označován za knihu: *mens vero est ut liber intellectualis, in se ipso et omnibus intentionem scribentis videns*⁴¹ [duch je vpravdě jako kniha rozumu, vidí v sobě i ve všech záměru autora].

Shrneme-li, dospějeme k závěru, že představa světa nebo přírody jako „knihy“ se zrodila v homiletické rétorice, pak byla převzata do mysticko-filosofické spekulace středověku a posléze přešla do obecné řeči. „Kniha světa“ se během tohoto vývoje mnohdy laicizovala, to znamená: odcizila svému teologickému původu, ale nebylo tak tomu zdaleka vždy. To bych chtěl ukázat ještě na několika příkladech.

V Paracelsově myšlení mají příklady s knihami nosnou funkci. Proti napsaným knihám – *codices scribentium* – klade Paracelsus knihu, „kterou Bůh sám daroval, napsal, nadiktoval a vysázel“. Pro lékaře mají být knihou nemocní. Také příroda je myšlena jako úhrn knih.

To, co básník vidí, je prosté světlo, a současně i přebohatý souhrn všech idejí, postav, podstat. Jak to má naznačit? Ještě jednou, naposled, v nejvyšším a nejsvětějším vyřčení užije Dante symbolu knihy. Vše, co je rozptýleno po celém kosmu, rozloučeno, rozděleno jako volné *quaderni*, je nyní „spojeno do jednoho svazku“ – láskou (*Ráj* 33, 82nn.):

[Ó překypující milosti, kteráš mi dala odvahu,
abych se zadíval do Věčného světla
natolik, že jsem jím zcela naplnil svůj zrak.
V jeho hloubce jsem viděl, jak se slévá
– spojeno láskou v jeden svazek –
vše, co je po světě rozptýleno jako volné listy;
podstatu i případek, i jejich vzájemnost,
slité dohromady takovým způsobem,
že vše, co o tom řeknu, je jenom slabý odlesk.]

Knihy – *in quo totum continetur* [v níž je vše obsaženo] – je Bůh. Kniha je symbolem nejvyššího blaženství a nejvyšší hodnoty.

Metaforika knihy už u Danta není jen duchaplnou hrou; může být považována ústřední duchovní funkcí.

SHAKESPEARE

Hýřivá nádhera Shakespearových hříček se slovy a významy byla připravena rétorikou, která v alžbětinské době zaplavila lyriku i drama. Ale tato rétorizace anglického básnictví má předstupně v první polovině 16. století a kořeny sahá až do středověku. To se dá doložit na metaforice knihy. Užívali jí již latinští básníci 12. století, aby vylíčili krásu ženské tváře (srov. výše, s. 340, pozn. 29). Totéž nalezneme opět u Johna Heywooda (1497–1580). Mladičké Marii Tudorovně (nar. 1516; vládla 1553–1558) vzdává hold těmito verši:

<i>The virtue of her lively looks Excels the precious stone; I wish to have non other books To read or look upon.</i>	[Ctnost jejích živých pohledů předčí drahokam; přál bych si, abych neměl jiných knih, jež bych si četl či prohlížel.]
---	--

Má metaforika knihy a písma u Shakespeara někde dramatickou funkci? Ano, ale jen ve dvou hrách. První je *Titus Andronicus* (napsaný podle jedněch badatelů 1589/90, podle druhých 1593/94) – *pokud* tento morytát pochází od Shakespeara.⁵⁶ Nešťastný titulní hrdina využívá umění písma v nejrůznějších formách. Vrhne se před soudce svých synů na zem a „vpišuje“ tak žal svého srdce „do prachu“ (III, 1). Jeho dceru Lavinii znásilní dva ničemové. Aby nebyli prozrazeni, vyřiznou jí jazyk a useknou ruce. Teď ať Lavinia zkusí vypovídat o zločinu! Ať si se svými pahýly zkusí zahrát na písaře! (II, 4). Tedy melodramatická – ne dramatická – situace. Ale Lavinia je znalkyní literatury. Se svým mladým synovcem Luciem četla „sladkou poezii a Ciceronova *Řečníka*“. Pahýly rukou probírá jeho knihy a obrací listy Ovidiových *Proměn*, až narazí na příběh o Tereovi (VI, 424nn.). Tereus znásilnil svou švagrovou Filomelu a vyřizl jí jazyk. Ale ponechal jí ruce. Tak mohla svůj příběh větkat do látky a poslat své sestře Prokne, Tereově manželce. Prokne se pomstí, probodne svého syna, uvaří jeho maso a předloží je otci k jídlu. Andronicus správně tuší, že Lavinia chce tímto odkazem na Ovidia něco naznačit. Jeho bratr Marcus jí předvede, jak lze psát bez rukou: vezme do úst klacík, jeho dolní konec uchopí nohama a vede jej po zemi. Lavinia to po něm napodobí a odhalí tak hrůzný čin (IV, 1). Ničemové jsou tímto způsobem „rozluštěni“ [*decipher'd*].

Stejně jako ve 12. století, je i zde Ovidius králem rétoriky. Je požadavkem vzdělání, aby ji člověk ovládal i v konverzaci. Ke studiu patří knihy. Lucen-
tio si jich několik koupil a nese je pod paží; Gremio to komentuje (I, 2):

*O very well; I have perused the note.
Hark you, sir; I'll have them very fairly bound:
All books of love, see that at any hand;
And see you read no other lectures to her.*
[Ó, výborně, prošel jsem ten seznam.
Poslyšte, pane, dám si je krásně svázat:
jen samé knihy o lásce, to pamatujte,
a jiné at s ní nikdy nečtete.]

Připojme k tomu pasáž ze hry *Mnoho povyku pro nic* (I, 2): *I can tell you strange new ... - Are they good? - As the event stamps them; but they have a good cover: they show well outward.* [Přináším vám podivné zprávy ... - Jsou dobré? - Záleží na známce, kterou jim vtiskne vývoj událostí; ale mají dobrý obal: zvenku vypadají docela hezky.]

Obě pasáže ukazují na Shakespeara jako milovníka krásných vazeb: projev „bylostního vztahu“, který se dá vyčíst i za jinými „knižními pasážemi“. S knižní vazbou jsme se doposud setkali jen jednou v metaforické funkci: u Danta. Tam byla príměrem pro shrnutí všech světových substancí v Bohu; symbol synoptického vidění. Zcela jinak je tomu u Shakespeara: vazba (mnohdy se zlatými sponami) je estetickým požitkem pro milovníka knih. To vnáší nový vizuální obsah i do srovnání krásné tváře s knihou. Tak je tomu v *Romeovi a Julii* (I, 3):

*Read o'er the volume of young Paris' face
And find delight writ there with beauty's pen ...
And what obscured in this fair volume lies,
Find written in the margin⁵⁸ of his eyes.
This precious book of love, this unbound lover,
To beautify him, ony lacks a cover:
The fish lives in the sea, and 't is much pride
For fair without the fair within to hide:
That book in many's eyes doth share the glory,
That in gold clasps locks in the golden story ...⁵⁹*
[Čti v knize Parisovy mladé tváře
a najdeš půvab vepsaný do ní perem krásy ...
A co v tom skvoucím svázku zůstane temného,
nalezněš napsáno na okrajích jeho očí.
Ta drahocenná kniha lásky, tento nevázaný mileneček,
má k větší kráse zapotřebí jen pevnou vazbu:
Ryba žije v moři, a je skvělé,
když krása vnějšku skrývá krásu uvnitř:
největší slávu v očích mnoha sklídí kniha,
která zlatými sponami zamyká zlatý příběh.]

Ze *Snu noci svatojánské* (II, 2):

*Reason becomes the marshal to my will
And leads me to your eyes; where I o'erlook
Love's stories, written in love's richest book.*
[Můj rozum se stává velitelem mé vůle
a vede mne k vašim očím, kde čtu
milostné příběhy napsané v nejbohatší knize lásky.]

Z *Krále Jana* (II, 1):

*If that the Dauphin there, thy princely son
Can in this book of beauty read „I love“,
Her dowry shall weigh equal with a queen.*

[Může-li Dauphin, tvůj syn a princ,
v této knize krásy číst „Miluji“,
pak její věno vyváží věno královny.]

Marná lásky snaha (IV, 3):

*From women's eyes this doctrine I derive:
They sparkle still the right Promethean fire;
They are the books, the arts, the academes,
That show, contain and nourish all the world.*

[Ze ženských očí mám toto poučení:
jiskří z nich neustále pravý Prometheův oheň;
jejich oči jsou knihy, umění a akademie,
jež ukazují, obsahují a živí celý svět.]

Z *Othella* (IV, 2):

*Was this fair paper, this most goodly book,
Made to write „whore“ upon?*

[Byl tento čistý list, tato překrásná kniha,
udělána, aby se na ní psalo „děvka“?]

Zármutek a hřích deformuje knihu lidské tváře.
Z *Komedie plné omylů* (V, 1):

*O, grief hath changed me since you saw me last,
And careful hours with time's deformed hand
Have written strange defeatures in my face.⁶⁰*
[Ó, zármutek mě změnil od doby, co jste mě viděl naposled,
a strastiplné hodiny spolu s pustošící rukou času
vepsaly cizí, znetvořené rysy do mé tváře.]

Z *Richarda II.* (IV, 1):

*... I'll read enough
When I do see the very book indeed
Where all my sins are writ, and that's myself.
Give me the glass, and therein will I read.*
[... Budu číst dost,
až uvidím tu pravou knihu,
v níž jsou zapsány všechny mé hříchy, a to jsem já.
Podej mi zrcadlo, v něm budu číst.]

V této scéně je na jeviště přineseno zrcadlo, aby král mohl číst v knize své tváře. Zrcadlo je mimořádně oblíbená metafora latinského středověku, často se objevuje v titulech knih. Má původ v antice.⁶¹ Podobně jako v *Macbethovi*, jsou kniha a zrcadlo spojeny i v nářku lady Percyové nad manželem (*Jindřich IV.*, druhý díl, II, 3):